

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

The image shows the front cover of an antique book. The cover is decorated with a traditional marbled paper pattern, specifically a 'stone' or 'shell' pattern, consisting of dark, irregular, rounded shapes separated by a network of fine, light-colored veins. The spine of the book, visible on the left, is bound in a dark, textured material, likely leather or cloth. A small, rectangular white paper label is affixed to the lower-left corner of the cover. The label contains handwritten text in black ink, including a call number and a date range. The overall appearance is that of a well-used, historical volume.

L6n

839-840

Инструкция 7.

1999

Հ Ա Յ Գ Ո Յ Ժ

89199-1

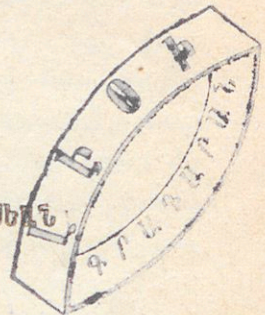
ԱՇԽԱՐԱՆՔ Հ Ա Յ Ո Յ Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ի Ն

ԳՐԵՑ ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԱԳՈՒԺԵՑ
ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

ՏՈՒՍԻ Ի ՄԱՄՈՒԼ
ՄՏԵՐԻՄ ՀԱՅՐԵՆԱԿԻՑՆ ՄԵՐ
ՊԱՐՈՆ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ԱՃԵՄԵԱՆ

Կ. ՊՕԼԻՍ
ՏՁԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ե. Մ. ՏՆՑԵՍԵՆԻՆ

1877

ԱՌ ՈՂԲԱԿԻՅԳ ԻՄ

ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ

Դու մինչ կայտառ ու ծաղկահասակ երիտա-
սարդ ես՝ հրճուանք և ուրախութիւն կը սիրես,
երգ և հարսանեաց պար կը սիրես, ո՛հ, ես զքեզ
յողբ և ՚ի լաց կը հրաւիրեմ՝ Հայոց աշխարհին
վերայ: Կը ճանաչեմ ազնիւ ոգիդ, որ թէ՛ ՚ի
խինդ և թէ՛ ՚ի լաց միապէս զգայուն ես. այդ-
եւս մի նշանակ կը համարիմ ես՝ թէ ոգիդ կեն-
դանի է, և դու Հայուն անզգայ զաւակ չես:
Հայոց աշխարհ կուլայ, ես և դու Բիւզանդիոնէն
ինչպէս ՚ի մօտոյ կը լսենք նոցա կոծն ու կական,
պէտք է լալակից ու վշտակից լինինք, զի նոյն
հայրենեաց պանդուխտ որդիքներն եմք:

Գիտես դու և կը յիշես թէ անցեալ տարւոյն
՚ի վերջ՝ ես զՎան ՎԱՆԳՈՅԺՈՎ ողբացի, մինչ թա-
գուցեալ կրակն միայն զՎան վառեց. այդ կրա-
կին հետ արիւն և այլ սոսկալի աղէտներ չկային,
այլ միայն վանեցւոց կեանք և ստացուածք հուր
ճարակելով մոխիր դարձուց: Եւ ի՞նչ պէտք էր
սուր և արիւն. միթէ ժողովուրդն իւր չքաւա-
րութենէն ինքնին անարիւն և անսուր չի՞ չքա-
նար:

Յո՛ւշ բեր, վասպուրական գաւառի շինական
ժողովրդոց յորդոր կը կարգայի, որ Վանայ կրա-

4 840-60

29 843

կին վերայ ջուր լեցնեն , և օգնեն դժբաղդ վանեցուց . ես չէի գիտեր և չէի գուշակեր , որ վանայ կրակէն յետոյ պիտի ելնէր ուրիշ պատուհասիչ Մարական կրակ մը , որ քան զՖարելունի բոցն ծաւալելով՝ բոլոր վասպուրական աշխարհն դժոխային հրով ծախէր , Հայոց գեղերն ու աւաններ քանդէր և աւերէր , Բագրեւանդայ գաւառի ժողովուրդ իսպառ կոտորէր , Հայոց աշխարհի վանքեր , եկեղեցիներ և ամեն նուիրական վայրեր պղծէր և ապականէր , Հայոց տնասէր կիներ , գեղադէմ հարսներ և կոյսեր գաղանային վայրագութեամբ լլկէր , և շատն եւս յափշտակելով գերեվարէր , և այլ անլուր անօրինակ ոճիրներ գործէր և ահռելի աղէտներ բերէր Հայոց աշխարհին վերայ :

Վասն այդորիկ ես արդ մոռցայ զՎան և ըզՎԱՆԳՈՅԺՆ . արդ կ'սկսիմ ՀԱՅԳՈՅԺՈՎԱ ողբալ մեր հայրենեաց համատարած աղէտներ , զորս վայրագ խուժերուն ձեռքէն կրեց Հայոց անտէր ժողովուրդ : Յաւ է ինձ որ բաւական չեղայ վասպուրական աշխարհին , բարձր Հայոց , Բասենոյ , Բագրեւանդայ գաւառին և Մշոյ աշխարհին արդի վերահաս չարեաց հազար բիւր աղէտներուն նկարագիրը բովանդակ հանել : Միթէ հնա՞ր է , որ միայն հոգւով տեսնեմ կամ գուժատու լրերով չափեմ մեր հայրենեաց նորաքանդ աւերակներ :

Այլ ինչպէս ըզձակաթ կը լինէր Վահան Գողթնացին մինչ Բաբելոնի գերութեան շղթայն կաշկանդեւէր զինքն , նա կը գոչէր և կը պաղատէր

առ Ամիրապետն . « ԱՐՁԱԿԵՑԷ՛Ք ՈՐ ՏԵՍԱՆԵՄ ՁՈՐ-
 ՉԱՓՈՒԹԻՒՆ ԱՒԵՐԱՄՈՅՆ ԵՐԿՐԻՆ ԻՄՈՅ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ » :
 Ո՛հ , ես էլ նոյն ըղձով կը վափաղիմ , որ միանգամ արձակիմ այս պանդխտութեան շղթայէն , երթամ ոտքովս շրջիմ և աչքովս տեսնեմ մեր աւերած աշխարհ , և թէ լամ՝ թող արտասուքս այն կարմիր հողոյն վերայ կաթի , ուր կոտորուեցան Հայեր և ուր թափեցաւ անմեղ մանուկներուն և անբիծ կոյսերուն արիւնք : Եւ դու ինձ հետ գոչէ , որ սիրահար ես հայրենի աղատութեան . Ո՛վ անպարտ զոհերու հրաշագործ արիւն , արդեօք Հայոց մեռեալ ու մոխրացեալ հողերուն նոր կենդանութիւն պիտի տաս :

Չվարանինք սակայն և ողբերով շյուսահատինք . Երկնից գթութեան և ողորմութեան հոսանքներ անսպառ են . այն որ երբեմն Բաբելոնի դաշտին մէջ ցրուած անյոյս ժողովուրդին ցամքած ոսկորներուն վերայ ցօղեց և իսկոյն գերեզմանի դաշտավայրը կենդանութեամբ կանաչացաւ , օր մի եւս Երկինք այդ կենդանարար ցօղ Հայոց դաշտերուն վերայ կը ցօղէ . դու կը տեսնես թէ ի՞նչպէս Հայոց աշխարհն եւս կը վերածնի հրաշիւք : Միայն թէ մեք աննկուն արիութեամբ գործենք և Աստուած մեր օգնականն է :

Իսկ դու , աղնի՛ւ բարեկամ , իմ փոքրիկ երկոյս փոքրիկ Մեկենաս , դարձեալ ձեր անուան կը նուիրեմ ՀԱՅԳՈՅԺԱ որ Հայոց աշխարհի աշխարանքն է , ինչպէս արդէն նուիրեցի մի գուզնաքեայ երկս , որոյ վերտառութիւնն էր ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՒ ԽՈՐՀՈՒՐԳ ԻՒՐ :

Դու այժմիկ փութա՛ և տա՛ր ՀԱՅԳՈՅԺՍ տո՛ւր մամուլին . թող մամուլն եւս իւր ազատ թեւերով տանի տայ աշխարհին :

Ես գիտեմ, այն ազգ՝ և աշխարհ որ Հայ չէ՛ մեզ հետ չի լար . այլ մեզ չէ պէտք օտարին լաց . բաւական է որ թէ՛ տարաշխարհիկ գաղթական Հայեր , և թէ՛ Բիւզանդիոնի պանդուխտ Հայեր յիշեն մեր հայրենեաց չարչարեալ որդիքներ և լան :

Ես գիտեմ և դու գիտես թէ սոսկ լալով ու ողբերով եթէ շաղախենք մեր հայրենեաց հող՝ հայրենիք չլինուիր : Մորա համար թերեւս ոմանք որ չոր ու անզգայ սիրտ ունին , գիտ մեղադրելով բամբասեն թէ խրիմեանը մի լալկան մանուկ է դարձեր կամ թէ միշտ աւերակասէր բու :

Սակայն ես կը պատասխանեմ նոցա՝ որ այդպէս կը կարծեն . թող այդ ծեր իմաստուն և հանճարեղ շինողներ անլաց և անկոծ շինեն մեր հայրենիք , և կամ նորա լացող որդիքներուն արտասուքք ծիծաղով սրբեն : Ես յայնժամ կը թողում գուժերս և ողբերս , կ'սկսիմ միայն ուրախութեան երգ նուագել :

Ամեն աշխարհ և ժամանակ իւր ծիծաղ և լացն ունի . ո՞վ է այն՝ որ իւր հարսանիք խընդումով և պարերգութեամբ չկատարեր . ո՞վ է այն՝ որ իւր մեռեալը առանց կոծոյ և լալոյ կը թաղէ :

Այժմիկ Հայոց աշխարհի կեանք և ժամանակ լաց է . Հայոց տունը՝ սգոյ տուն է և իւր հանդէսը մեռելոց հանդէս է : Պէտք է ուրեմն լանք

վշտակցինք քանի որ մեր հայրենեաց որդիքներ կու լան . և նոքա որ կու լան՝ մեր հայրեր , մեր մայրեր , մեր եղբայրներ , մեր քոյրեր , մեր սիրելիներ և մեր բարեկամներն են :

Երանի՛ թէ ազատ չնչով , ազատ ձայնով և ազատ գրչով լայինք . ո՛հ , մանուկ քան զմեզ ազատ է և ազատաբար կու լայ . մեք հեղձամրդձուկ լինելով կու լանք . և դու գիտես որ մեր աշխարհին մէջ լացն եւս ազատութիւն չունի :

Լանք ապա և բարձրաձայն աղաղակենք . թէ մեր լալոյ ձայնին աշխարհ խուլ լինի ու չլսէ , հաւատանք թէ Երկինք անշուշտ կը լսէ . և Աստուած իւր բարերար ձեռքով կը սրբէ Հայոց աշխարհի լայն . արագ կը բերէ մեր փրկութեան և ազատութեան օր . և այն օրն է ահա , որ կը խայտան և կը ցնծան մեր հայրենեաց որդիքներ . յայնժամ մեք եւս Մովսիսի քրոջ Մարիամու թմբուկն մեր ձեռքն առնելով՝ հետ նոցա կ'երգեմք և կը պարեմք . « Օրհնեսցուք զՏէր , զի փառօք է փառաւորեալ : »

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

Տե՛ս, Տէ՛ր, զի նեղեալ եմ. ոսկերք իմ խռովեցան,
սիրտ իմ գելաւ յիս և ես դտայ դառնացեալ, արտա-
քուստ անժառանգեաց զիս սուր, որպէս և մահ՝ ՚ի ներ-
քուստ ։

Լուարո՛ւք, լուարո՛ւք զայս՝ զի ես հեծեմ, հառա-
չեմ և ոչ ոք է որ մխիթարէ զիս, . . . ո՛վ Տէ՛ր, դու
արարեր զօրն զայն և դու կոչեցեր զժամանակն զայն,
և եղեւ ինձ վա՛յ վա՛յ ։

Ձե՛զ ասեմ, ձե՛զ ասեմ, ո՛վ անցաւորք ճանապար-
հաց . դարձայք՝ հայեցարուք և տեսէք թէ իցե՞ն երբէք
ցաւք ըստ ցաւոց լեալ՝ որք ՚ի վերայ իմ հասին . . . ։

Ու՞ր երե՛փայտ Ա. Գ.Լ.։

Հ Ա Յ Գ Ո Յ Ժ

ԱՇԽԱՐԱՆՔ

Հ Ա Յ Ո Յ Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ի Ն

Ուրա՛ջ գրեզ, Հայոց աշխարհ, զի քո կեանք ող-
բերգութիւն է . ամեն դար և ժամանակ երբ աղէտ-
ներ գրեզ պատեցին, դու միշտ աղէտներուդ հետ մի
ողբերգու ծնար . քո առաջին ողբերգուն Մովսէս Խո-
րենացին է, որ հազար երկերիւր ամ յառաջ ուժ-
գին ողբաց գրեզ, մինչ վերացաւ գլխէդ Արշակունի
թագ, մինչ ջախջախեցաւ իշխանութեանդ դաւազան,
նսեմացաւ քո փառք, կորեաւ ազատութիւնդ, և դու
տիրական բարձրութենէդ խոնարհելով իջեր ծառայա-
կան ՚ի ստրկութիւն . դու որ քան զհիւսիսականս վե-
հագոյն կը դնէիր քո գահը ։

Յայն օրէն անկար դու ուժգնապէս երբ խօլամիտ
նախարարք զԱրշակունի թագն դաւեցին, երբ Վեստ
Սարգիս և մատնիչ կիրակոս Անուոյ ազատ բանակին
նենգութեամբ Յունական կայսրութեան յանձնեցին .
այնուհետեւ թէ՛ եւ պահ մի գիշերալոյս աստղի նման .

կին թագդ Հայկազանց գերեզմանէն ծագեցաւ, յանկարծ աղօտապէս փայլեցաւ Տաւրոսեան լեռանց դըլուխ, ո՛հ, այդ քո իրիկուան վերջալոյսն էր, որ Ղուսինեան Ղեւոնիւն հետ արեւուն պէս ՚ի մայր մտաւ. յայն օրէն Հայոց աստղ ծածկեցաւ օտար գերեզմանին մէջ և այլ եւս չծագեցաւ :

Յայն օրէն վերջի թագին հետ մեռաւ քո ամեն յոյս և հայրենի ազատութիւն. յայն օրէն մինչեւ ցայսօր վեց դարեր անցան, դեռ ո՛չ լրացաւ քո ստրկութեան և տառապանաց ժամանակ, այլ տառապանք ՚ի վերայ տառապանաց միշտ հասին ՚ի վերայ քո. չտուին քեզ մի հանգիստ ժամանակ, որ պահ մի շունչ առնէիր և հանգչէիր մաշած ու թալկացած կեանքիդ մէջ :

Թողու՛մք Յոյն, Պարսիկ և Արաբացին. Ղէնկթիմուր, Շահապաս և այլ հիւսիսային բարբարոս ազգեր քանիցս անգամ արշաւեցին, քանդեցին, հողաբուր դարձուցին ամուր ամուր քաղաքներդ, խրամատեցին բոլոր այգեցանկերդ, դքեզ ճռաքաղ արաբին, կայտառ որդիքներդ մինչեւ ՚ի Խուժաստան և Շահաստան գերի վարեցին :

Օրհնեա՛լ ես դու, Հայո՛ց աշխարհ. որչափ քանդող թշնամոյն ձեռք կը ջանար դքեզ իսպառ ճռաքաղ առնել և որթերդ յարմատէն յօտել, դու անդրէն նոր նոր ուներ տալով կը բողբոջէիր : Հաւատա՛ դու, Հայո՛ց աշխարհ, թէ Աստուծոյ օրհնութիւնն էր որ միշտ անապական պահեց քո ձիւերդ. զի դու Քրիստոսի ճշմարիտ որթին վերայ հաստատուած ես :

Բայց դարձեալ ողբամ զքեզ, անտերո՛ւնջ ժողովուրդ Հայոց. զի քո մնացորդ ձիւեր անխնայ ձմեց ժանտ և ժպիր՝ Քիւրտ. սորա համար քո կեանք՝ թէ՛ առաջին և թէ՛ վերջին, միշտ ողբերգութեամբ լի է. Մովսէս չէ միայն որ զքեզ կ'ողբայ. Եղիշէն, Ղազարիկ, Լաստիվերտցին, Մեծոփեցին, Առաքել պատմագիր, այս ամեն

իրենց ժամանակին մէջ զքեզ ողբացին : Ո՛հ, ես էլ քո ողբերգուն եմ. երանի՛ թէ յետինն լինէի, և այլ եւս չծնէր քեզ ողբերգու. այլ եւս անպահապան այգիդ ճռաքաղ չլինէր. երթայր և այլ եւս չգառնայր անդրէն քո տառապանաց տարին և ժամանակ :

Բայց դարձաւ և բարկութեամբ դարձաւ, երբ Արեւմտեան քաղաքակրթութիւն Արեւելքը կ'ողջունէր, երբ Թուրքաստան Սահմանադրութիւն կը հրատարակէր, երբ պանծացող տասնեւիններորդ դարը՝ դիտութիւն խոյս, ազատութիւն և ազգաց իրաւունքներ կը քարոզէր, և երբ դու ինքնավար՝ Սահմանադրութիւն ունէիր, կը հրճուէիր յուսով նորաքայլ յաւաճիլութեանդ մէջ :

Իբրեւ սրաթեւ արծուի, իբրեւ ճախրաթեւ բազէ յանկարծ հասաւ ու դարձաւ քո վերայ տառապանացդ օր. սեւ օր, սեւ գիշեր էր այն. և իբրեւ ծննդական մօր՝ ցաւոց երկունք զքեզ ըմբռնեց. դու արդ կը հեծես և ձիջ կը բառնաս. յոյսդ՝ երկուանաց մէջ է. կամ կը ծնիս ողջամբ ՚ի նոր յազատութիւն, և կամ կը մեռնիս այդ մահացու վէրքերովդ. անձք այն ձեռաց, որ քո հանգստարանի գերեզման կը կնքէ թէ՛ այլ եւս ո՛չ գոյ Հայն ու Հայաստան :

Ի՞նչ անբախտ և թշուառ ես դու, մայր, թէ մեռնիս այժմիկ. երբ ուրիշ մայրեր և ազգեր ՚ի նոր կեանս կը վերածնին. քո կեանք՝ քառասուն դար է. Յունական կրակէն, Պարսկական կրակէն, Արաբացուց կրակէն, Թաթարներու կրակէն ողջ անցար, անհուն անհամար զոհեր տուիր, որպէս զի մնացորդ որդիքներովդ ապրիս. և արդ ապիկար և վատազգի՞ Քիւրտին կրակով պիտի այրիս և սպառիս :

Մինչ՝ հիւսիս հարաւին դէմ՝ ՚ի մարտ կ'որոտար, Հայոց լեռներու հին աւազակներն ՚ի գէն կը կոչուէին. այդ բանը՝ նոցա համար մի բախտ և պատեհ ժամ էր :

Նորա որ սովորած էին առանց քրտանց վաստակի՝ գիւղական ժողովուրդին ճակատի քրտանց հացն ուտել, միշտ աւարով ու յափշտակութեամբ ապրիլ, իրաւունք համարեցին իրենց համար ամեն բռնութիւն, ամեն եղբուն և ոճիր 'ի գործ: Դնել քրիստոնէայ ժողովուրդին վերայ. և այնչափ անվախ ու անկասկած կը գործէին շարիքներ, որպէս թէ երկիրն անիշխան էր, ոչ իրաւունք կար, ոչ դատաւոր, ոչ դատաստան:

Մարտի ու թրթուրի նման թափեցան, Հայոց գիւղեր և դաշտեր ծածկեցին, մի խուն ժամանակի մէջ ամեն կանանչութիւն կերան ու չորցուցին, այն չէն չէն դեղեր և աւաններ անապատ դարձուցին: Միթէ չգիտե՞նք 'ի սկզբանէ անտի որ այդ ազգին ձեռք միշտ քանդող է, երբէք չինեւ չգիտէ. ես էլ չգիտեմ թէ ինչո՞ւ համար է որ երկրին իշխանութիւն այդ աշխարհաքանդ ձեռք կարծել չուզեր:

Եւ ո՞ք էին Քիւրտերու անկարգ հրոսակներուն վարիչ և առաջնորդ. — նոցա մոլեկրօն դենպետներն էին, որոց ոգիներ 'ի բնէ անտի ոխութեամբ լցուած կը զայրանային Հայոց ժողովուրդին դէմ. մանաւանդ երբ կը լսէին և կը հաւատային իսկ թէ այս պատերազմ յանուն Քրիստոնէից ազատութեան կը մղէ հիւսիսային Պետութիւն:

Ես գիտեմ ու կը ճանաչեմ զՔիւրտն. գիտեմ թէ նա ինքնին ոչինչ գործ և զօրութիւն չունի. այդ անդէպ պատճառանքներ 'ի բաց թողունք: Այո՛, դենպետներու կրօնամոլութեան հուրը կը վառէր զիրենք. այլ ի՞նչ հուր էր այն, որ 'ի ներքուստ զդենպետներ կը վառէր:

Ո՛հ, մի՛ կրկտեր այդ հուրը, գրի՛չ իմ, գրի՛չ իմ, կը բորբոքի և զքեզ կ'այրէ. թող այրէ, թող այրէ, և աճիւնս երթայ խառնուի Հայոց այրած ժողովուրդի աճիւնին հետ:

Տէրութիւն զՔիւրտն 'ի գէն կը կրչէ. և ո՞վ իրաւունք ունի մեղադրել զինքն. զի Քիւրտն իւր դաւանակից ժողովուրդն է՝ առանց գրի և Գուրանի, և քան զՀայն իւր անգամ յարգի:

Այլ միթէ զինուոր անթոշակ կը զինուորի՞. Քիւրտին հացն ու թոշակ ի՞նչ էր զինուորող ձեռքէն. — ոչինչ. այլ միայն այս բան « Գնացէ՛ք և ձեր թոշակն ու հաց ձեր ձեռքով հոգացէք »: Եւ ուստի՞. — Հայոց գեղերէն ու ժողովուրդէն:

Այս անարդար դատաստանին մէջ Քիւրտ կ'արդարանայ Աւետարանին և Գուրանին առաջ. և ես նմա իրաւունք կու տայի, եթէ Քիւրտն միայն իւր պէտքեր հոգար, հիւրաբար վարուէր, գիւղացւոց հացն ուտէր. թէ հեծեալ էր, ծիոյ դարման խնդրէր, ելնէր և ուղղակի 'ի բանակ երթար:

Քիւրտն այսպէս չվարուեցաւ. և այնպիսի սոսկալի խժողովութիւններ գործեց նա, որ աշխարհի պատմութեան մէջ ոչ գրիչ գրեց, ոչ բերան խօսեց և ոչ մարդոյ ականջ լսեց:

Կ'ասեն թէ Ղէնկթիմուր Հայոց աշխարհ արիւնով լուաց. լաւագոյն էր թէ Քիւրտն եւս արիւնով լուանայր: Կ'ասեն թէ բռնաւոր Ալիսալան մի անօրինակ վրէժխնդրութիւն մտաբերելով՝ Անույ մէջ արեան աւազան մի կազմեց, Հայոց ջերմարիւն երիտասարդներ ոչխարի նման մորթելով լցոյց զայն, ու մտաւ նորա մէջ ինչպէս 'ի լոգարան, և այսպէս շիջոյց իւր սրտին զայրոյթը: Երանի՛ թէ Քիւրտն եւս իրեւ արիւնախառն ինձ՝ արիւնով միայն շատանայր: Կ'ասեն թէ խորամանկ Շահապասն մինչ 'ի գերութիւն կը վարէր Այրարատայ աշխարհի որդիքներ, տասներկու հազար հոգի Երասխին մէջ թափեց: Հազար անգամ երանի թէ Քիւրտն եւս այդպէս գործէր. Հայոց կիներ և կոյսեր նոյն Երասխայ

ծոցին մէջ թափուէին , ալիքներ տունէր տանէր ու ծածկէր նոցա առականքը :

Դստե՛րք Հայոց , բիւր երանի՛ կու տայի ձեզ թէ՛ նոր Շահապաս մի գար զձեզ 'ի գերութիւն վարէր , և դուք երթայիք միահամուռ և կամակար թափուէիք Երասխայ գետին մէջ , գետն զձեզ դլորէր տանէր 'ի Կասպիական ծով , ծովն ձեզ գերեզման լինէր , իւր խոր անդունդին մէջ ծածկէր ձեր մերկութիւն , քան թէ կուսական արեան մէջ թաթախելով նշաւակէր զձեզ վատշուէր ֆիւրտին վայրագութիւն :

Հայոց լերանց մտերի՛մ էրէվայրիք , և դուք իսկ վայրենի՛ գազաններ , բացէ՛ք ձեր որջեր , ցո՛յց տուէք ձեր մութ խորշեր , հիւրասիրեցէ՛ք Հայոց փախուցեալ կիներ և կոյսեր , որ մարդակերպ գազաններէն փախչելով ձեր գթութեան կ'ապաստանին :

Ո՛վ հալածեալ գայեր , դուք արդար էք , դուք իրաւունք ունիք , երբ սովալլուկ քաղցէն ստիպեալ հազիւ ա՛ն ու դողով կը համարձակիք հովուի հօտէն գաղտագողի մի ոչխար յափշտակել . ելէ՛ք այժմիկ և լեռներէն դիտեցէ՛ք՝ թէ ի՞նչ կը գործեն ձեր դրացի մարդագէլներ . թո՛ղ գեղացւոց ոչխարներ՝ նոցա սիրելի ընտանիք և զաւակներն եւս յափշտակեցին , և սրածանիքներով սպտառեցին ու կերան Հայոց գեղանի կոյսեր :

Ո՛վ ես դու , ողորմելի՛ կին , որ մերթ խուճապելով կը փախչիս և մերթ ծուռկերդ կթոտելով կը տապալիս 'ի գետին . Հէրովդէսի դահիճներ զքեզ կը վարեն . ո՛հ , երկունքդ առ երկիւղի հասեր զքեզ ըմբռներ է . սորա համար անցար մտար մեկուսի ցորենաբոյս արտին մէջ , դու ինքնին անդայեակ ծնար , դաշտի կակուղ խտաբէն խանձարուր շինեցիր , փաթութեցիր մանկիկդ .

չգիտեմ թէ բերկրեցա՛ր , երբ անցաւ երկունքդ և ողջամբ ծնար :

Խրիկուն էր , քո տխուր ու սեւ սրտին հետ մութ գիշերն եւս եկաւ զքեզ պատեց . այլ եւս ապահով եղար թէ քո վարիչ որսորդներ անցան . առիր նորածին մանուկդ՝ գնացիր մօտակայ գիւղ . մանկիկդ կուլար կաթ կ'ուզէր , և դու՝ հա՛ց հա՛ց կը խնդրէիր . զի քաղցէն նուազելով կաթդ ցամքեր էր : Չգիտեմ , դժբա՛ղդ կին , թէ այնուհետեւ ազատեցա՛ր բազէներուն ճանկերէն :

Անուշտ կ'ողբաս , կի՛ն դու , թէ թշուառ եմ . որդի ծնայ , այլ ամուսինս կորուսի . բայց դու զքեզ բախտաւոր համարէ , կի՛ն , որ վերահաս անձկութեանդ մէջ կարացիր ողջամբ ծնել և մանուկդ ազատել : Քան զքեզ անբախտ եղան այն մայրեր , որ մայրենի գրկերէն մանուկներ ձգեցին ու փախան . որպէս զի գէթ ազատեն իրենց անձն չարաշուք ֆրդաց լլկանքէն :

Ողբա՛մ զքեզ , մանո՛ւկ մայրակորոյս . կ'ասեն թէ քո մայր մինչ 'ի փախուստ կը խուճապէր , մոռցաւ մայրական սրտի գորով , ձգեց թողուց զքեզ մի վարած արտի ախօսին մէջ . թերեւս հաւատաց Քրիստոսի խօսքին և ասաց թէ մանկիկս իբրեւ ցորենահատիկ մի ցանեմ հայրենի հողին մէջ , թող մեռնի , որ բեղմնաւորի հատիկս բազմապատիկ ատոք ցորենով : Եւ ի՞նչ է այդ . — Հայոց աշխարհի ազատութիւն :

Չո՞րն ես պատմեմ մայրերէն ձգուած դիեցիկ մանուկներ . տեսող գտաւ ու պատմեց թէ մի մանկիկ եւս Եփրատայ ափանց եղէգներու մէջ ձգուած էր , ինչպէս Մովսէս՝ Նեղոս գետին խաղեր : Մեր խեղճ մանուկ պտուռեայ սնտուկին մէջ չէր կարածիւթով պատած , այլ այնպէս բացօթեայ ձգուած . խե՛ղճ անմայր տղեկ կահան բառնալով կուլար : Լսեց մի գիւղական աղջիկ , որ նա եւս կը թագուցանէր գինքն գետեզրի մացառ .

ներու մէջ. սիրտ արաց, ճայնի հետ գնաց գտաւ ընկեցիկ մանուկն. գիւղացի քաջ աղջիկ, որ դեռ մայր չէր եղեր, մայրենի գորովով խաղապատեցաւ տղեկին վերայ. ինչպէս փարաւօնի դուստր՝ առաւ տարաւ մերձակայ գիւղ մի, ասաց թէ Եփրատին եզերք շամբերուն մէջ գտայ:

Ձգիտեմ թէ ողջ մնացի՞ր դու, անհայր անմայր որբացեալ մանուկ. ո՞ր օտար մայր քեզ կաթ պիտի տայ ու սնուցանէ, մինչ քո բուն ծնող մայրդ՝ առ նեղութեան ու վշտին, զքեզ անմայր թողուց: Ո՞ տառապանաց և դառնութեան օր, որ կաթոգին մայրերուն բռնական գորովն ու գութ մոռնալ կու տաս և սրտէն ՚ի բաց կը հանես որդեկին սէր, որ մօր աղիքն և սրտին հատորիկն է:

Ողբամ՝ զձեզ, Հայոց մայրեր, որ կորուսիք ձեր լծակից ամուսիններ և սիրական զուակներ. թէ մեռաք՝ երանի՛ ձեզ. թէ ողջ մնացեր էք՝ եղո՛ւկ ձեզ: Ա՛հ, ի՞նչ կը լինէր, որ դուք եւս այն Մշեցի դիւցազն կնոջ պէս զօրանայիք, ձեր վշտակրութեան և հալածանաց մէջ կամակար մեռնէիք կրօնի սրբութեան համար, ձեր զաւակաց սիրոյն համար, ձեր համեստ պատկառանաց համար. միթէ այժմ կապրի՞ք դուք, և լաւագոյն չէ՞ր ձեզ մեռնիլ քան այդ չարավիշտ կեանք:

Ի՞նչ անդատաստան կը խօսիս դու, հէք ողբերգութիւրբեւ զառանցող բանդագուշ կը լինիս, կարծելով թէ աշխարհիս վերայ կիներ սուր և բազուկ ունին. մինչ քաջաբազուկ հուժկու այրեր կը վատանան իրենց ընտանեկան պատիւ մահու չափ պաշտպանելու, դու գիտես թէ քանի՞ դժուարին է որ տկար ու տանտիկին կիներ դիւցազնանան:

Այո՛, այդ գիտեմ. բայց միթէ չառաքինացան Հայոց աշխարհի կանայք ու տիկնայք. մինչ նոցա այրերը չըլ՝

թոյսակազ վարեցին ՚ի խուժաստան. նոքա անաչ և անտերունջ մնացին, կանացի տկարութեան անտար վիշտերուն դէմ մրցեցին, Պարսկական կրակին դէմ՝ անվառ մնացին, կրօն, հաւատ և սուրբ կեանք անարատ պահեցին. որոց շնաշխարհիկ առաքինութեան հանդէսը ճառագրելով կը հռչակէ սուրբ Եղիշէ վարդապետ:

Մո՛վսէս, Մո՛վսէս, Բագրեւանդ այ վիճակին ծերունի՛ հովիւ, դու զՀայոց աշխարհ և քո ժամանակ ողբացիր և ՚ի հող մտար հանգչեցար. այլ եւս չգիտես թէ քո անթագ անդաւազան ստրկացեալ հայրենեացդ ողբերգ աղբեցան:

Ո՛չ, ո՛չ. տասն դար անցաւ, տակաւին ողբերգ զառնապէս կը նորոգուին. դու այժմ գլուխդ գերեզմանէդ ՚ի վեր առ, տե՛ս քո սիրելի հօտին վերահաս աղէտները. քանսօսար գայլերուն վոհմակ յարձակեցան, գառներդ կտորեցին, որոց յորդանոս արիւն՝ շիրիմդ կ'ողողեն և կ'իջնան մինչեւ ՚ի խոր սապանիդ հեծող սակորներդ:

Դու ինչպէս տեսնալով կ'ողբագրէիր, արդ եւս արհաւիրք անհնարինք պատեցին Հայոց աշխարհ. մարտ թէ ՚ի ներքուստ և թէ արտաքուստ զմեզ պաշարեց, հայրենիքը թափուրացաւ, մնացորդ որդիքներուդ կէսն թողով բնակասնունդ երկիր՝ դաղթական գնաց, կէսն եւս անխնայ կտորուեցան սուրբ կրօնին համար և Հայոց հաւատին համար:

Եփրատ, Եփրատ, մկրտարան սուրբ Գրիգորի հոգեծին որդւոց, ափունքներուդ վերայ խնկած դիակները արեան հեղեղներ թաւալլո՞ր բերելով քո ծոց կը թափեն, եւ դու տո՛ւր ալլքներուդ՝ թող զլորէ տանի մինչեւ Ովկիանու ափունք. Հայոց աշխարհի անմուռնջ բողոքն է այդ: Կը լսէ՞ արդեօք և կը տեսնո՞յ աշխարհ

Ձգիտեմ

հի արեան հանդիսատես խաղաղասէր Լօնտօն . թէ ա՛յդ է շահ մեծին Անգղիոյ , որ քան զինքն յառաջ Աւետարանին հաւատացող որդիքներ տարապա՛րտ մեռնին :

Քաղրեւանդայ փոքրիկ հօտին փոքրիկ հովիւներ , ո՛վք քահանայք , թէ ողջ մնացեր էք՝ առէ՛ք ժամհարներ հետ ձեզ , զնացէ՛ք շրջեցէ՛ք քաղաքի փողոցներ , տներ և տան մութ խորշեր որոնեցէ՛ք . շրջեցէ՛ք նաեւ գեղերու և դաշտերու մէջ , ժողվեցէ՛ք ուր և գտնէք Հայոց անթաղ մեռելներ . զի մեռելներու տէրեր թողին ու փախան . ծնողք փախան՝ զաւակներ թողուցին , զաւակներ փախան՝ ծնողք թողուցին . նոյնպէս անբաժան սիրելի ամուսիններ սէրը մոռցան , զիրեար թողուցին ու փախան :

Մի մի կամ ուրոյն ուրոյն գերեզման մի՛ փորէք այդ անտէր մեռելներուն , այլ բոլոր միահամուռ խոր վիշերու մէջ թաղեցէ՛ք . միայն խաչքարէ նշան մի կանգնեցէ՛ք հողակարկառին վերայ . ես աստ կ'արձանագրեմ՝ նոցա սուրբ և անմահ յիշատակը :

ԱՍՏ ԿՍՏԱՐԵՅԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՀԱՅ ԱՆՈՒԱՆ ՀԱՄԱՐ ՔՐԻՐՏԵՐՈՒ ԱՆՈՂՈՐՄ ՍՐԷՆ , ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՏԵՐՈՒԹԵԱՆ ՀԻՆԳ ՀԱՐԻԻՐ ՏԱՐՈՒԱՆ ՀԱԻԱՏԱՐԻՄ ՀԱՅԵՐ :

Փողոցէն ելէ՛ք , քահանայք , մտէ՛ք այդ մերձակայ տան մի սենեկին մէջ , ուր երկու նոր ամուսնացելոց հարսնարան և առագաստն է . տեսէ՛ք , գուցէ կը ճանաչէք . թերեւս դո՛ւք պսակ գրիք ու կապեցիք այդ դժբաղդ գլուխները . տեսէ՛ք զոյգ համանման նորահաս կտրիճ ամուսիններ , երկու լծակից սիրելիները , զորս վայրագ Քիւրտեր միմեանց վերայ դնելով ընդ գետին գամեր են , որ զիտես թէ ուխտեր էին նոյն իսկ մահուան մէջ իրարմէ չբաժնուիլ :

Հանէ՛ք այդ արիւնոտ ցիցը , հանէ՛ք ու տարէք պահեցէ՛ք . եթէ դատ և դատաստան լինի աշխարհիս մէջ , եթէ Հայուն զրկանքն եւս յիշեն երկրիս դատաւորներ և արդարութեամբ փոխարէն յատուցանեն , յայնժամ գուր զայդ դատական ատենին մէջ բերէք , թող բողոքէ , վկայ լինի Հայոց անպարտ արեան :

Առէ՛ք նաեւ իջուցէ՛ք 'ի վայր ընդ ձող և ընդ ցից հանեալ Հայոց սօսանման երիտասարդներն . արեւ տեսաւ , լուսին տեսաւ , աստղեր տեսան , աշխարհ տեսաւ և Աստուած տեսաւ . այլ վկայ կը խնդրէ՞ք , ո՛վ աշխարհի ատենակալ դատաւորներ :

Համառօտեցէ՛ք , համառօտեցի՛ք աշխարհի խաղաղութեան զաշնադիր . համառօտեցէ՛ք ձեր երկար և պատիպատ դատաստանին վճռադիր , տեսցուք թէ Հայոց այնչափ զրկանաց , այնչափ զոհերուն և թափած արեան զինը դուք ի՛նչ կը վճռէք :

Դա՛մհար , թո՛ղ այդ ցցահան դիակներ , մտի՛ր 'ի տանտուն թոնրին սալխուփն 'ի վէ՛ր առ . տե՛ս , մարած մոխրին վերայ խանձողած կոճղ մի կայ , հա՛ն 'ի դուրս . մի՛ կարծեր թէ այրած հացի կուտ է այդ , այլ հացթուխ և հացարար տանտիկինն է , որ մինչ բարկ թոնրին շուրջ նստած անօթի Քիւրտին համար հաց կ'եփէր , ապիրատներ կերան նորա հաց , զարկին ձգեցին վառած թոնրին մէջ ու գնացին :

Թէ զիր զիտես , ժա՛մհար , համբէ ու գրէ թէ քանի՞ քանի Հայոց տանտիկներ այդպէս հրայրեաց չարամահ մեռան : Թոնրներէն ելած բոլոր Հայոց կիներուն խանձողաւած նշխարները , ժա՛մհար , վից կողովը , շալակիդ առ , գնա՛ մինչեւ յԵւրովպ , շո՛ւրջ ած պալատականաց դռները . տեսցուք թէ աշխարհիս այդ ողորմած թաղուհիներ Հայոց այրած տանտիկներուն համար ի՞նչ դատաստան պիտի տեսնեն :

Ո՛վ ժրագօտի ժամհարներ, թողէ՛ք այդ թոնիրի՛
այրածներ • փութացէ՛ք կողովներ առէք ձեր յուս՝ ելէ՛ք
հնձանի դաշտ • Հայոց այդ եկուի՞ն է • ժողովեցէ՛ք այդ
կոխտուած մանրիկ ճիւղեր, Հայոց մանուկներու նշխար-
ներ, զորս Անկիթիմուրի ժանտածին զաւակը սիրակա-
կոխ կոտորեց, ու քամեց Հայկայ զաւակներու արիւնը՝
որպէս քամեն խաղողն ՚ի հնձանին • Խնամով ժողովեցէ՛ք
այդ փոքրիկ մարտիրոսներու սուրբ և ամբիժ նշխար-
ներ, տարէ՛ք թաղեցէ՛ք իրենց հարց ու մարց հետ • Եթէ
անողոք սուբ զիրենք ծնողական գրկերէն բաժնեց, թող
դերեզմանին մէջ ոսկերտօք գրհախառնին •

Թի՛թէ սերմանահան մշակ էք դուք, որ գոզնոցը
կապելով այդ մատաղ ու պարարտ սերմեր կը ցանէք
Եվրատայ արգաւանդ դաշտերուն մէջ : Վ

Ցանեցէ՛ք, ցանեցէ՛ք այժմիկ և յուսով ցանեցէ՛ք •
Թող այդ անմահ հատիկներ մեռնին հողին մէջ • Կ'անցնի՞
ձմեռն, կ'անցնին խտաշունչ սառնամանիք, կու գայ
կենդանարար դարուն, գերեզմանի արտերդ կը կանա-
չին, և դուք կը հաւատաք յայնժամ Յիսուսի խօսքին, թէ
« Ամէն ամէն ասեմ՝ ձեզ, եթէ ոչ հասն ցորենոյ ան-
կեալ յերկիր մեռանիցի՛ ինքն միայն կայ • ապա թէ մե-
ռանիցի՛ բազում արդիւնս առնէ : »

Հնձանի դաշտին մտա՛ այդ վարած արտերու մէջէն
դառն մենչիւնի ձայներ կու դան, կը լսէ՛ք, ժամհար-
ներ • այդ մռնչիւն՝ մորթագերծ անասնոց մռնչիւնն է •
որ հերկագործ ակօսներու մէջ ինկած կը տանջուին •
վերէն արեւ կը կիզահարէ, ներքուստ զիչակեր անդ զեր
և ազգաւներ կոցահարելով՝ թեւ թեւ միսեր ոսկորնե-
սներէն կը քաշին : Դանակ մի առէ՛ք՝ կտրեցէ՛ք նոցա վի-
զեր, որ երթան հանգչին •

Ո՛վ սոսկալի անգթութիւն • անագորոյն Քրդեր
հապճեպով հասան, մաճկալներ, հօտաղներ սրակոտոր

աղանին, և թրերով կտրատեցին եղնամսներուն և գո-
մէշներուն հաստապինդ ջիւերը • խեղճ անասուններ
տապալակեցան ակօսներու մէջ, և առաջ պարանոցներ
կտրելու՝ սկսան շերտ շերտ քամակներէն կաշիներ հա-
նել • այդ անվարտի միաշապիկ բոկոտն վայրենիք տրեխ-
ներ շինեցին իրենց համար • որ կ'երթային երկաթէ կօ-
շիկներուն հետ կուռիլ •

Արդա՛ր Աստուած, եթէ դու աշխարհիս վերաց
յանցապարտներ՝ և մերթ եւս անմեղներ տանջելով կը
քնուս ու կը կատարես արդարութեանդ չափն ու հա-
տուցումն, մի՛թէ անասունքն եւս յանցապարտ են քո
առաջ • այդ անողորմ ամբարշտաց ազիքներ շե՛ս կտրա-
տեր նոցա փորին մէջ • դու որ Նինուէի անասնոց խը-
նայեցիր, այս անխօսուն հեծող անասնոց դատաստանը
չե՛ս աններ :

Արեւն ՚ի մայր մտաւ, այլ ձեզ համար հանդիստ ու
գաղար չկայ, կտրի՛ճ ժամհարներ • Տոբիթի նման ա-
ւաքինացէ՛ք, գիշերածամուն ելէ՛ք լուսնի լուսով ժողո-
վեցէ՛ք Հայ մարտիրոսաց նշխարներ • մայրերու գրկէն
ու կուրծքէն մի՛ բաժնէք յօշոտուած մանուկներ • մի՛
զպէք, մի՛ կրկտէք այդ արիւնշաղախ դիակներ, պատան
պէտք չէ՛, կանաչ խոտերու մէջ փաթթեցէ՛ք Հայոց կա-
նաչարեւ և ծուռումուռ մեռելներ • թէ պատառ մի
կտաւ կը գտնէք, կենդանւոյն մեռած Հայոց հոլանի
կիներուն և կոյսերուն տուէք, որ պատատեն իրենց
առակակալը • բաւ է՝ թէ այդ անտէր մեռելներ, Քրիս-
տոսի անուան գոհեր՝ իրենց արիւնոտ շապիկներով և
պառառատուն ցնցոտիներով թաղէք : Թող նոցա ողի-
ներ երթան Երկնից մէջ պայծառազգեստ լինին •

Այլ գիտե՛մ ես, գիտե՛մ, ո՛վ Հայոց անթաղ դի-
ակներ, ձեզ համար ոչ քահանայ կայ, ոչ ժամահար,
ոչ յուզարկաւոր, ոչ սիրելի, ոչ բարեկամ • սարսուռ և

արհաւիրք ամենուրեք տիրեր է, ո՞վ կը համարձակի կատարել ձեր թաղման հանդէսը: Ո՛հ, ո՛հ, Հայոց որդիքներ, հող ու դաշտ շատ ունէիք, գետնի երես դուք անհող, անծածկոյթ մնացիք, երկնից թռչուններ և երկրի շուններ ժողովեցան՝ կերան ձեր մարմին, կրծեցին ձեր սուրոններ: մինչ ողջ էիք՝ բռնութիւն գծեց կեղեքեց ու քերթեց. և մեռնելէն յետոյ՝ թերեւս առաջիք թէ ազատուեցանք տառապանքէն, հանգչինք հողին մէջ. ո՛չ, ո՛չ, հանգստեան հող չտուին ձեզ. զի նոյն անողոք բռնութիւն՝ ձեր անշունչ դիակներն եւս հարստահարեց:

Ո՞վ՝ Լուսին Լուսին, Հայոց աշխարհէն կու գաս, Բագրեւանդայ կոտորածի դաշտերէն անցա՞ր. այնպէս կը թուի որ գիշերաժամուսն մէջ շառաւիղներդ արիւնոտ դիակներու վերայ զարնելով՝ երեսգ շառագուններ է: Մի՛ անցնիր ձեզու. պահ մի կա՛ց Բիւզանդիոնի հորիզոնին վերայ, պանդուխտ Հայերուն լուր տուր Հայոց աշխարհէն. լուր տուր մեր թշուառ ընտանիքներէն, ո՞վ մեռաւ, ո՞վ մնաց, ո՞վ գերեցաւ և ո՞վ թողուց հայրենիք՝ գաղթական գնաց: Թողուց իւր հասած հունձեր, թողուց իւր հօտն ու նախիր, թողուց իւր կեանքն և ամենայն ինչ: Մերկ, կողոպուտ գնաց. ասաց թէ՛ անցնիմ այս կարմիր ծովէն և միանգամ ազատիմ շարձարանաց աշխարհէն:

Ո՞վ՝ Լուսին Լուսին, Մասիսի դագաթէն անցա՞ր, դաշերդ շուրջ ածի՞ր, Արագածի ոտքը՝ Էջմիածնայ պարպին տակ թափած Հայոց գաղթական ժողովուրդն տեսա՞ր որպէս յաշնանավերջին ծառերէն թափուած դեղնած տերեւներ. դիտեցի՞ր նոցա սպաժոյժ վիճակ. տեսա՞ր այն գետնի վերայ նուազած ու թալկացած մայրեր, որոց ցամքած կուրծքերէն կախուեր էին դիեցիկ մանուկներ. նոքա կական բառնալով կաթ կը խընդորէին և մայրեր զհաց:

Ո՞վ Հայր ու Հայրապետ Հայոց, Էջմիածնայ վեհաօրանի լուսամուտէն կը դիտե՞ք դէպ ՚ի Բագրեւանդայ կոտորածի դաշտ, թէ կ'ասէք հեռու է աչքէս և կարճ է իմ ձեռքս. ուրեմն թողէ՛ք մեռելոց դաշտը՝ դարձուցէ՛ք ձեր աչքը գաղթական ժողովուրդին վերայ, որ կենդանւոյն մեռած ու թաւալած են Էջմիածնայ պարիսպներուն տակը: Է՛ջ այտի, դու ինքնին հայրական գորովովդ մատակարար եղիր. դոքա սուրբ Գրիգորի մնացորդ որդիքներն են. տե՛ս, ի՞նչպէս մերկ, կատուտ կողոպուտ, անինչ անստացուած ձեր հայրական գիրկ զիմեր են, հաց կ'ուզեն, հանդերձ կ'ուզեն, հանգրստ տարան կ'ուզեն. ժողովէ՛, պատասպարէ՛ գիրեք Այրաբատայ ծոցին մէջ: Դոքա Եփրատայ ակներէն և Շպատ լեռնէն կու գան, Երասխէն, Արագածէն և Մասիսէն պաշտպանութիւն կը խնդրեն, ո՛հ, չգիտեմ թէ կը գտնե՞ն՝ թէ յուսով կը թափառին:

Ո՞վ իմ լրացեալ Լուսին, Վասպուրական աշխարհի Աղրակու գաւառէն անցա՞ր, և ի՞նչ տեսար. ես քան գրեզ յառաջ գիտեմ այդ. քու պատմէ՛ մեզ: Պարսկական Քրդաց հրոսակներ յարձակեցան, աւարեցին տարան բոլոր Հայոց գեղեր: Անճարակ ժողովուրդ երբ մերկացաւ իւր կեանքէն և գոյքէն, շուարեցաւ մնաց. ասաց թէ ո՛ւր երթամ, ո՛ւր ապաստանիմ, գէթ հողիս ազատեմ. երկու կրակի մէջ մնացի և կը խորովիմ: Ո՛հ, սկիւմայ ընտրեց նա թողուլ քաղցր հայրենիք՝ գաղթական երթալ, կամովին ձգել զինքն Պարսկական հին կրակին մէջ, որ երբեմն մեր աշխարհ և մեր նախնիքներ վառեց ու մոխիր դարձուց:

Բա՛րդուզիմէ, Բա՛րդուզիմէ, Հայոց նախկին լոյս ու լուսաւորիչ, ո՛ւր ես. տարան, տարան քո փոքրիկ հօտն ու ժողովուրդ, որ քո հովանեաց տակ և գերեզմանիդ շուրջ կը բնակէր: Կողոպտեցին ու քանդեցին հապարամեայ հնաշէն վանքդ. այդ բաւական չէր, յանձ

դռնեցան պիղծ ձեռքեր փորել ու կրկտել հազար ութ հարիւր տարուան կնքուած տասարանդ . այդ յիմար և ապիրատ ազգ կարծեց որ գերեզմանդ զանձերով լի է կամ սուրբ սկորներդ սակի դարձեր են :

Այլ եւս ինչ որ դիտես ու տեսար , պատմէ՛ մեզ • ո՛վ Ղուսին , Հայոց աշխարհի ցաւեր և աղէտներ մեզմէ մի՛ ծածկեր : Կ'ասեն թէ մեր հաւատոյ օտօխն ու թընամիսն . . . երբ Բագրեւանդայ կոտորածէն յետս կը դառնար , գեղեցիկ կիներ ու կոյսեր ընտրելով առաւ տարաւ իւր բանակին հետ . տարաւ փակեց խիզանու գաւառին մէջ , ուր այդ շարաշուք գազանին որջն է • ուր 'ի սկզբանէ անտի սովորած էր միշտ Աւետարանի հօտէն հանել ու խառնել իւր դուռնդերուն հետ :

Լէնկթիմուրի գերեզմանի որդերէն ծնած ո՛վ չարածճի սողուն , կրծելով կրծեցիր Հայու միսն ու սկոր • օձանման սողալով մտար Հայոց դրախտը , ամեն ծաղիկներ և կանաչ բոյսերը պղծելով ապականեցիր , շարշարեցիր Աստուծոյ խոնարհ ժողովուրդ , և առայցր դու ինքնին թէ՛ ո՛չ կը տեսնայ և ո՛չ 'ի միտ կ'առնու Յակոբբայ և Գրիգորի պաշտեալ Աստուած :

Իմացի՛ր , խնացի՛ր , ո՛վ անմիտ և անդգամ , թէ արդար դատաւորն Աստուած իւր ծառայներուն վրէժխնդիր է , և նոցա անպարտ արիւն պիտի խնդրէ քու ձեռքէն . կը մեռնիս և 'ի դժոխս կ'իջնաս . նոյն գերեզմանի որդունք՝ յորմէ ծնար դու , և գքեզ պիտի ուտեն ու կրծեն . պիտի փշրին սրաժանի առամուկներդ , զորս կը կրծակիր հաւատացեալ ծառայներուն վերայ :

X Ո՛չ , Հայոց աշխարհ , ո՛հ , աղէտներդ անբաւ անկշիռ են , զորս կրեցիր դու այս նոր Լէնկթիմուրի ձեռքէն : Ես ուշամտաց եղայ և չգիտեմ թէ զո՞րն ողբամ • Քանդուած գեղե՞րդ ողբամ , վարատեալ ժողովուրդդդ

ողբամ , 'ի սար և 'ի ձոր թափառական ընտանիքն՝ րդ ողբամ , հայրենիքէն վարեալ դաղթական որդիքն՝ րդ ողբամ , յափշտակեալ կիներդ և կոյսե՞րդ ողբամ , քանդուած վանքերդ և պղծեալ տաճարնե՞րդ ողբամ , անհաց , անապրուստ , անճարակ ու թշուառ կեանքդ ողբամ , վաստակաւոր մշակնե՞րդ ողբամ , որ բարդ 'ի բարդ հնձուեցան ու որայի նման փուռեցան արտերուդ մէջ , որոց արեան ցնցուղներ ցայտեցին և կարմիր ներկուեցան ցորենի հասկեր և հատիկներ :

Պահ մի կերէ՛ք այդ արիւնոտ հաց ու յագեցէ՛ք , դուք՝ որ երկրագործ ժողովուրդը կոտորեցիք , վաստակաւոր եղնամուկներ մորթեցիք , հողագործին խօփն ու հարօր և սայլեր ջախջախեցիք , ոչխարաց հօտերը լեռներէն աւարեցիք , կաթնարար տանտիկները կամ մեռուցիք կամ փախուցիք • ինչ որ արդիւնարեր էր երկրին և տէրութեան շահ , ինչ որ ձեր անշահ և անվաստակ կեանքին առատ հացն ու սեղանն էր , դուք զայն ամեն ձեր ձեռքով կործանեցիք . կարծեցիք թէ ուրիշներու կեանքը կ'սպաննէք ու կ'սպառէք , բայց դուք ինքնին անձնասպան եղաք ու չլմացաք :

Տեսցուք այսուհետեւ թէ ուստի՞ պիտի յագենայք , երբ մշակ ժողովուրդին կեանքն և ոյժը ջլատեցիք . նոքա որ մեռան , հողն իրենց հանդիստ դ տան ու ազատուեցան տառապանքէն • օ՛ն և օ՛ն արասցէ Աստուած՝ եթէ դուք առանց հողի և մշակի՞ ողջ մնայք երկրիս վերայ :

Ո՛չ միայն կշտապինդ կերայք , այլ և խեղճ գեղացւոյն կեանքը անխղճապէս կողոպտեցիք , ոչ ինչ չթողիք , թէ շտեմարանին մէջ մի գոռ ցորեան կար , թէ իւղամանին մէջ մի կլիռ իւղ , թէ մառանին մէջ փոքր ինչ պաշար՝ որ իւր սուրբ բաժին ու հողեպահիկն էր , զայն ամեն հանիք թափեցիք 'ի դուրս , աղբիւսներու մէջ խառնեցիք , որպէս զի դիւրագի ընտանիք սովալլուկ

մեռնին . բայց միթէ դուք պիտի մնայք ու ապրի՞ք ,
ժա՛նտ խորամանկներ :

Ո՛հ , որչա՛փ իղձ կը լինիմ ես , և ո՞ տայր ինձ , Հա-
յո՛ց աշխարհ , որ ողբերուս հետ սիրտիանք խառնելով
զքեզ մտիթարեչի և սրբէի լացող ժողովուրդիդ գետա-
հոս արտասուքը , զոր թափեց նա իւր արեան հետ :
Բայց ես էլ կը վարանիմ Մարգարէին պէս և կը գոչեմ՝
« Ո՞վ մտիթարեցէ զքեզ , զո՛ւսար Սիօնի , զի ծան-
րացաւ բաժակ բեկման քո » :

Այո՛ , կարի յոյժ դառնացաւ քո բաժակ , Հայո՛ց
աշխարհ . չգիտեմ թէ ո՞րպէս յուսադիր լինիմ ու մտի-
թարեմ զքեզ . զի ես էլ քո տարաբաղդ որդիքներէն
անմտիթար մի զաւակն եմ , որ բախտն ինձ միշտ լալ վի-
ճակեց ու երբէք չխնդացի : Եւ ի՞նչպէս խնդայ քո հէք
ողբերգուն , երբ քո կեանք՝ ողբոց ու ցաւոց աշխա-
րան է :

Այլ մտիթարեա՛ց , մտիթարեա՛ց , Մա՛յր Հայաստան ,
զի դու սովորած ես ցաւեր ու վիշտեր կրել . հազար
անգամ մահարեր երկունքներ զքեզ ըմբռնեցին և դու
հանդուրժելով անցուցիր երկունքներդ և ողջ մնացիր :
Հազար բիւր աղէտներ տեսար , միշտ որդիքներդ գըր-
կէդ վարատեցան , բայց դու երբէք չվճատեցար , զի
ողիդ պողպատի նման պինդ և աննկուն է : Հազար
անգամ գերեզմանին դուռը հասար , թշնամիներդ տե-
սան՝ ծափ զարկին , թէ վա՛շ , մեռաւ Մայր Հայաստան ,
և դու անդրէն Ղազարոսի նման վերածնար գերեզ-
մանէն :

Միթէ մարդոյն կամ օտարին ձեռք կարո՞ղ է զքեզ
մեռուցանել , երբ դու ինքնասպան չը լինիս , և երբ
յոյսդ անմահութեամբ լի է : Թէ խորամանկութիւն կը
ձգնի որդիքներդ ընկճել , որչափ հնարէ՝ հարստահարել

ու վարատել , որպէս զի դու անբարգաւաճ մնաո , ան-
ձեռ սպառիս , կամ այդ վերահաս թշուառութեանդ
մէջ բոլորովին շքաւորիս , նկուն դառնաս , ոգիդ ստըր-
կանայ և երբէք ազատութիւն չմտարեբես :

Թէ աշխարհիս խորամանկութիւն քեզ համար այս-
պիսի դաւ կը նիւթէ , դու եւս փորձառութեամբ ու-
սի՛ր , խորագէ՛տ եղի՛ր , այնպէ՛ս անցիր դաւերէն՝ որ
զքեզ չտեսնայ դարանամուտն . յուշի՛կ անցիր գնա՛
յառաջ խնութեանդ մէջ . մի՛ գոչեր , մի՛ աղաղակեր .
թէ կը խօսիս , թէ կը գործես , լի՛ին և անձայն եղիր :

Մի՛ վճատիր , ժողովուրդ , թէ զքեզ չորչարելով
խոնարհ արարին , ոտքիդ սուսը որոգայթներ լարեցին .
դու հաւատ ունիս , Աւետարան ունիս , խաչակրութիւն
ուխտեր ես , կոխի՛ր , անցի՛ր այդ Բարիլժօնի կրակը , թող
տեսնան ու զարմանան աշխարհի որդիքներ :

Այս աշխարհ և աշխարհիս գահեր՝ ամեն գայթաղ-
ութիւն և որոգայթներ ունին . խեղճ և ստրուկ ժողո-
վուդներ բռնարարուած են և կը գոչեն ազատութիւն
ազատութիւն : Այլ ոչինչ ճար չունին , դորա միակ ա-
զատութեան ճար՝ լոյս և կրթութիւնն է . դու զայն
երբ ՚ի ձեռս բերես , այն օր է միայն քո ազատութեան
տօնահանդէս :

Ո՞վ Բագրեւանդայ դժբաղդ որդիքներ , վայրագ
խուժն զձեզ կտորեց , վատ և սպիկար Քիւրդն ժողովեց
տարաւ զձեզ ՚ի սպանդանոց , դանակը առաւ և միահա-
մուռ մորթեց զձեզ , կացնով ձեր ոսկորներ ջարդեց ,
դուք անխօս՝ անմուռնչ՝ անչարժ մնացիք , որպէս ոչ
խար՝ իւր կտրչին առաջ :

Անխնայ մորթուեցայք , այլ եւս պիտի մորթուիք .
այս աշխարհիս օրէնք , կարդ ու խղճմտանք այսպէս է .

մարդիկ՝ որ տէր են և կ'իշխեն անասնոց, ոչխարի նման՝ մարդիկներէն պիտի մորթուին, երբ չունին խելք-կիչ եղջիւր, որ ցուլի նման ոգորին իրենց կտրիչներուն դէմ:

Յո՛ւշ, յո՛ւշ, ո՛վ կոտորուած գառներ, ո՛վ Հայոց ողջ ու մնացորդ որդիքներ, դեռ պիտի կոտորուիք, դեռ պիտի մորթուիք այդ չքոտի ֆիւրդերէն, քանի որ անգէն, անեղջիւր, անասպար կ'ապրիք. դուք մարդ էք, ձեռք և բազուկ ունիք, միթէ անդգացած մեռե՞ր է՞ ձեր սրտմտութեան ոգին. միթէ կը հաւատա՞յք որ իշխանութեան աչքը հասնի մինչեւ Հայոց ամայի լեռներ ու դաշտեր և ձեզ պահպան լինի:

Ես գիտեմ ու կը տեսնամ զքեզ, որ իրեւ մի անշարիր անդամալոյծ՝ Պրովպատիկէ աւազանին շուրջն ինկած, անոք, անօգնական մնացեր ես, ո՛հ, հիւանդութեանդ չրջանը չէ թէ երեսուն և ութ ամ է, այլ չորեքհարիւր ամ, անդ ամենքդ ամեն բեկրեկուած, ոտքէդ մինչեւ ՚ի գլուխդ մերթերով լցուած, մարդ չի՛ հաւատար թէ դու այլ եւս կ'ողջանաս ու կը չրջիս աշխարհիս վերայ. ոգիդ կենդանի է ու կը տրոփայ, չունչ մի ունիս, որ շարունակ կ'աղաղակես ու կը սրաղատիս, Տէ՛ր, ես անոք եմ՝ և չունիմ ինձ օգնական, որ դիս ազատութեան աւազանին մէջ ձգէ և ես բժշկուելիմ այս չարախտ և չարաշուք սարկութեանէն:

Գոչէ՛, գոչէ՛, ո՛վ անճարակ հիւանդ, քո օգնական՝ Տէրն է. աշխարհիս վերայ քեզ ոչ ոք օգնական չկայ: Դու Պուլիար չես, որ Օրթոտօքս եկեղեցեցւոյ Զարը քեզ պօրավիգ հասնի. կաթուղի չես, որ Հուրվի կամ Ֆրանսան գրեզ պաշտպանէ. Բողոքական չես, որ սուրբերու բարեխօսութիւն թողուս և Ովկիանու Թագուհին քեզ բարեխօս բռնես, որ թերեւս զթայ և դարման տանի. զի դու Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ազատ զաւակն ես, իրրեւ անծանօթ՝ մոռացեալ երկրի մէջ կը բնակիս:

սորա՞ համար արդեօք մարդոց սրտէն ու մարդասիրութեանէն մոռցուած ես դու:

Մատի՛ր, ո՛վ Յիսուս, մատի՛ր, հիւանդ և անկեալ Հայուն օգնական չկայ աշխարհիս վերայ, մատի՛ր, ձե՛ռն տուր այդ հինօրեայ անդամալուծին, որոյ բաղմապատիկ ցաւոց ու վիրաց վերայ այլ եւս անհնարին ցաւս ու վէրս յաւելին այժմիկ: Ասա՛, ո՛վ ազատարար բժիշկ և վրիկիչ, թէ՛ արի՛, ա՛ն դմահիճս քո և ե՛րթ յազատութիւն:

Ո՛վ դու մաշած և հիւծած հիւանդ, թէ՛ յիրաւի՛ բժշկութիւն կը ժտես, թէ՛ ստոյգ ազատութեան կը ցանկաս, ո՛ն ուրեմն, փոքր ինչ խլրտի՛ր մահճիդ մէջէն, ինքնաշարժ եղիր. ահաւասիկ Աստուծոյ մատն ու հրեշտակ աշխարհիս յեղափոխութեան աւազանին ջուրերը կը յուզեն. ով որ զինքն վաղ ձգէ նորա մէջ, նա միայն իւր ցաւերէն ազատ կը լինի:

Թէ՛ չգիտես, ես՝ իրրեւ դաս՝ խօսիմ քեզ, որ դու խելամոյս թէ՛ քանի՞ թանգ է ազատութեան գին. աշխարհիս Փրկիչ գայն իւր խաչով և արիւնով գնեց. նոյնդ ունակ մեր նախնի քաջեր Եկեղեցւոյ և Հայրենեաց ազատութիւն մահով և արիւնով գնեցին: Միթէ՛ դու ցանկալի ազատութիւն առանց զոհի և արեան ձրի՞ ոտանալ կ'ուզես:

Թո՛ղ, թո՛ղ որ դարձեալ ողբամ զքեզ, Հայոց աշխարհ և ժողովուրդ. մինչ աշխարհիս ջրայուղման և արեան ալիքներուն մէջ այլ և այլ ազգեր կը լողան ազատութեան նաւահանգիստ գտնել, դու ալեաց ելեւէջներու մէջ կը տատանիս. գիշերալոյս փարոսներ չունիս, նաւահանգի՛ստ, նաւահանգի՛ստ, կ'որոնես և չես գտներ: Այդ յայտնի է, թէ՛ դեռ անարուեստ ես, լողալ չգիտես:

Թո՛ղ ուրեմն այժմիկ ազատութիւն, միայն խաղաղութիւն խնդրէ. դեռ քեզ համար ուսումն և կրթութիւն պէտք են, և դու այդ քո տատանման մէջ Պետ-

րոսի նման ձեռներդ . Յիսուսին կարկառէ և ասա . Տէ՛ր , քո ձեռն տուր՝ զիս փրկէ . եթէ թողուս ու չփրկես , Տէ՛ր , ես կը կորնչիմ աւասիկ :

Յուշ կ'առնեմ քեզ , Տէ՛ր , մինչ մի նուագ Տիրերական ծով կ'ալեկոծէր , դու 'ի խելս նաւուն անխուով կը նընջէիր , ձայն տուին քեզ աշակերտներդ , զարթի՛ր ասացին , Տէ՛ր , զարթի՛ր , զի կորնչիմք աւասիկ :

Ո՛վ դու անքուն պահապան աշխարհի , որպէս թէ չէիր գիտեր և չէիր լսեր ծովայիքներուն ձայն , ելար յանդիմանեցիր նոցա թերահաւատութիւն , մանչող ծով լսեց քո ձայն ու հանդարտեցաւ և դարձաւ 'ի խոր խաղաղութիւն :

Միթէ և այժմ կը ննջե՞ս դու երկնից գահուդ վերայ , և երկիր՝ որ ոտքիդ պատուանդան է , կը սասանի ու կ'երերայ . պատերազմի դաշտերէն Արուրի ահեղ թնդանօթներ կ'որոտան , հրալից գնտակներ կը թափեն , մի խուն վայրկենի մէջ ժողովուրդի կայտառ գաւազներ բարդ 'ի բարդ որայի նման մահուան ազարակներու մէջ կը թօթափեն , և դու շե՞ս տեսնար և շե՞ս իմանար :

Հայեաց և տես , ո՛վ Տէ՛ր , թէ ի՞նչպէս Սլլիտակ և Սեւ ծովերու կատաղի կոհակներ զիրեար կը բազմեն , հիւսիս և հարաւ հակառակ հողմերով փոթորիկներ կը հանեն , երկուստեք սեւ սեւ ամպեր կ'որոտան , բարկաճայթ կարկուտներ կը թափին , աշխարհիս մարդկութեան ծառերն ու ծառաստաններն ջարդուելով լեհուելով տապալեցան 'ի գետին :

Երբ այս ծովեր կը խռովին ու ցամաքն եւս արեան ալիքներով կը ծփայ , ի՞նչ կը խորհի և կը գործէ խաղաղական Ովկիանոս . — ներքուստ միայն կը մանչէ նա և ուրիշ ոչինչ : Իւր խուլ և անորոշ ձայնէն միայն այս կը լսեմք , որ կ'ասէ . գնացէ՛ք կռուեցէ՛ք . ինձ ոչինչ է փոյթ . միայն թէ հեռո՛ւ հեռո՛ւ , իմ շահուս մի՛ դպիք , ապա թէ ոչ՝ և ես կը յուզուիմ :

Ովկիանէ , Ովկիանէ , որ կը պարծիս թէ ամեն ծովերէն մեծ և հարուստ եմ , որ կը քարոզես թէ մարդասէր եմ , խաղաղութիւն կը սիրեմ , Աւետարան կը սիրեմ , և յաճախ կը կարգաս Յիսուսի այս բան « Երանի՛ խաղաղարարաց , զի նոքա որդիք Աստուծոյ կոչեցին . » :

Երկնից աչք կը տեսնայ , գիտէ և կը քննէ քո խոր երկիմունք . իսկ աշխարհի առաջ չքմեղս լինելով ստէպ ստէպ յայտարարեցիր , թէ տքնեցայ ու ջանացի որ խաղաղութիւն հաստատեմ , բայց ընդունայն համարեցաւ իմ ջանք . ձեռքս լուացի և ասացի թէ քաւեալ եմ ես այդ պատերազմի արենէն . և դու սառն աչքով կը դիտես այսի այժմ արեան դաշտին վերայ :

Ո՛վ գահերու դատաւոր Աստուած , կը տեսնաս դու , Արեւելեան խնդիր մի կայ աշխարհիս վերայ , որ Գորգեան հանգուրց դարձեր է . այս քանի՞ ամ է , որ այդ խնդիրը աշխարհները կը խռովէ , ժողովրդոց խաղաղութիւնը կը բառնայ . Եւրոպիոյ դահերն ու զիւանագէտք չկամեցան կամ չկարացին լուծել զայն , զոր հին դիւցազն Ալէքսանդր մի հարուածով ընդ մէջ կտրելով լուծեց այդ հանգուրցը :

Իսկ նորն ասաց , 'ի բաց կացէք , ձեռնամուխ մի՛ լինիք , այդ խնդիրն իմ բաժին և իրաւունքն է , թողէք ես միայնակ կը լուծեմ զայն : Զարնելով զարնելով բազուկներ պարտասեցան . կ'ասեն թէ սուրն եւս ըթացաւ , և հանգուրցը դեռ անլուծանելի մնաց :

Ո՛վ դժոխային կնճիս , որ մարդկանց արիւնով կը մածանիս և քանի երթաս՝ կը կնճօիս , թշուառ ժողովուրդներ որչա՞փ զոհեր տուին և որչա՞փ արիւն թափեցին քեզ համար : Թէ լուծուիս՝ Պուլկարիոյ արեան գին աղատութիւն կը խոստանաս . այլ կը մոռնաս ու բնաւ չես յիշեր Հայոց անպարտ արիւն և իւր տուած անհուն զոհեր :

Ո՛վ Երկնից արդարութիւն , մարդկանց փրկութիւն ընդունայն է . սուրդ երկայնամտութեան պատենէն հան ,

դու միանգամ հա՛ր և լուծէ՛ այս յաւիտենական հան-
դուրցը, որ աշխարհիս վերայ գայթաղութիւն մի դար-
ձեր է : վա՛յ նոցա՛ որոց ձեռքով այս աշխարհաքանդ
գայթաղութիւն կու գայ :

Գու կը տեսնաս, երբ գահեր կոխ ուզեն՝ Արեւե-
լեան խնդիր կը յուզեն՝ և երբ աշխարհակալել կամին՝
դարձեալ Արեւելեան խնդիր կը հանեն : Մինչեւ յե՛րբ
գահեր թողուն մարդ կութեան վայելուչ խօսք, խորհուրդ
և ուխտ, սրով և արիւնով խօսին : մինչեւ յե՛րբ զօրա-
ւորներ կուռին՝ տկար և անզօր ազգեր ոտքի տակ ճըմ-
լուին, պատերազմի արշաւանքներու առաջ խեղճ ժողո-
վուրդ աշխարհաքանդ ու տնաքանդ լինի :

Նեղեալ, տառապեալ, գրկեալ, հարստահարեալ, կո-
տորեալ, վարատեալ, չքաւորեալ և յուսահատեալ ժո-
ղովուրդ՝ ճնշող երկաթին տակ կը հեծէ, կ'աղաղակէ և
կ'օրհնէ քո անուն, ո՛վ Տէ՛ր, տո՛ւր մեզ քո մշտնջենա-
ւոր խաղաղութիւն :

Ասա՛ թող հանդարտին խռովեալ ծովեր . ասա՛ թող
կտրին Արուրի թեղանօթի ձայներ . ասա՛ գահերուն
թող սուրբին ՚ի պատեան դնեն : Ես գիտեմ, նոքա ո՛չ
կը կարդան և ո՛չ քո բան ՚ի միտ կ'առնուն, թէ « Ար-
սուր առնու, սրով անկանիցի : »

Տէ՛ր, դու գիտէիր կանխաւ, որ աշխարհ և գահերն
զմեզ կը չարչարեն . սորա համար ասացիր որ աղօթենք
և միայն քո արքայութիւն խնդրենք : Մարդիկ անգի-
տանալով՝ Սաւո՛ւղ, Սաւո՛ւղ կը խնդրեն :

Այլ քո ճշմարիտ հաւատացեալներ պէտք է յամենայն
ժամ այս խնդրեն . Եկեացէ՛ արքայութիւն քո, որ է
ճշմարիտ խաղաղութիւն, սէր և հաւասար եղբայրսի-
բութիւն, և քո բարի կամքն այն է որ մարգիկ այս
պայմանով ապրին աշխարհիս վերայ :

«Ազգային գրադարան»

NL0249552

«Ազգային գրադարան»

NL0249551

